

La metamorfosi dels museus d'educació. Nous enfocaments i noves perspectives*

Julio Ruiz Berrio

Universitat Complutense de Madrid

Me es odioso todo lo que tan sólo me instruye, sin acrecentar o vivificar de forma inmediata mi actividad. (Goethe)¹

Museus tradicionals i nous museus

Reconec que, a primer cop d'ull, parlar de museus en l'època de la post-modernitat pot resultar no ja curiós, sinó també anacrònic. Només cal recordar un parell de valoracions sobre els museus amb mig segle d'antiguitat. Una, la coneguda i aguda observació de Theodor W. Adorno, publicada per primera vegada el 1953, quan digué que “museo y mausoleo son palabras conectadas por algo más que la asociación fonética. Los museos son los sepulcros familiares de las obras de arte”.² Una altra, la més popular, i més macabra també, dels museus com a “dipòsits de cadàvers”. Expressions amb les quals es resumeix la situació per la qual han

* La primitiva redacció d'aquest treball constituí la lliçó inaugural del curs acadèmic 2002-2003 de la Facultat de Educació-Centro de Formació de Profesorado de la Universidad Complutense de Madrid.

1. Amb aquesta cita comença F. Nietzsche el seu escrit “De la utilidad y la desventaja del historicismo para la vida”, de 1873. Dins: NIETZSCHE, F. (1970) *Obras completas*. Buenos Aires: Prestigio, p. 623.

2. ADORNO, Th. W. (1962). “Valéry - Proust Museum”. Dins: *Prisma*. Barcelona: Ariel, p. 187.

passat gran part dels museus del món durant bona part del segle XX, limitats a simples magatzems d'objectes, per ventura molt valuosos artísticament i documentalment, però clavats en un "lloc com una prolongació o branques d'aquest, silenciosos i coberts de pols", com l'arpa "oblidada" de Gustavo Adolfo Bécquer.

La veritat és que aquesta situació no és pas originària del darrer mig segle, sinó que es començà a gestar en el mateix moment de l'arrencada definitiva dels museus, en la conjuntura secular entre el XVIII i el XIX i a causa de l'enfocament que se'ls donà. Originats en les idees i programes dels revolucionaris francesos, amb el suport de les doctrines enciclopedistes i pedagògiques dels il·lustrats d'una banda, i de l'altra en la preocupació per una instrucció pública, de tot el poble, que començaren a legislar i inaugurar els revolucionaris,³ l'exaltació del nacionalisme, l'arrencada de les ciències, la revolució industrial, la campanya de la difusió de les llums a tots els ciutadans, la reconquesta de la sobirania pel poble, el control del liberalisme en el poder, i altres factors més, precipitaren l'obertura de molts museus i en moltes nacions.

El cas és que aquests museus es conceberen i dissenyaren per complir dues funcions principalment. D'una banda, la de conservació del patrimoni nacional, ja en aquell moment, i, de altra, la d'instrucció. Ara bé, aquesta instrucció s'assolia fent el recorregut marcat pel director/cap del museu, caminant pels senders culturals traçats, mirant vers on el conservador del museu hagués marcat anticipadament, ja sigui mitjançant la presència/absència de llum en l'objecte, la ubicació destacada/discreta d'aquest, l'arquitectura dominant/dominada de la sala o pavelló, el mobiliari predominant sobre l'objecte que estatja, etc. En fi, se cercava adoctrinar, acumular, conformar. Com ho caracteritzà el comunicòleg Santos Zunzunegui, es tracta del museu tradicional entès com a espai de la *mirada dirigida* (el recorregut *indicatiu*, cridat a assegurar l'*èxit cognoscitiu*),⁴ davant els museus moderns, o postmoderns, concebuts com a espais de comunicació, amb la *mirada flotant*.

Per altra part, tampoc podem oblidar que, en aquests museus tradicionals, els objectes es presenten com a quelcom sagrat, modèlic, que constitueix el patró per a la cultura i els comportaments de la societat. És com el concepte que es tenia de la història com a mestra de la vida, el cànon de la perfecció en el món o en el país de què es tracti. I, a més, amb el pas de les dècades, aquest museu es convertí en

3. El 1683 es creà a Europa la primera institució museística de caràcter públic, Ashmolean Museum, a Oxford, però com un fet aïllat. (HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, F. (2001). *Manual de museologia*. Madrid: Síntesis/ Biblioteconomía y documentación, p. 21.

4. ZUNZUNEGUI, S. (1990). *Metamorfosis de la mirada. El museo como espacio del sentido*. Sevilla: Alfar, p. 61.

un lloc on “tot hi cabia”, en l’ideal de la barreja. El regne dels espais heterotòpics i també de la heterocronia. Com escrigué Foucault vers 1986, en els museus “el temps s’acumula fins a l’infinit (...) La idea d’acumular-ho tot, de constituir una espècie d’arxiu general, la voluntat d’englobar en un lloc tots els temps, totes les èpoques, les formes i els gusts; el concepte de constituir un lloc de tots els temps, però fora del temps, inaccessible a la usura dels dies, d’acord amb un pla d’una acumulació quasi perpètua i indefinida del temps en l’interior d’un lloc inamovible, tot això pertany de ple dret a la nostra modernitat. Els museus i les biblioteques són heterotopies pròpies de la cultura occidental del segle XIX”.⁵

Si a aquestes primeres notes sobre museus tradicionals, unim les crisis econòmiques, polítiques, bèl·liques que, amb freqüència, han deixat aquestes institucions desemparades, incapaces de les necessàries restauracions periòdiques —arquitectòniques i museístiques—, impotents per actualitzar-se amb els grans canvis de les societats, no ens semblarà exagerat el qualificatiu de cementiris de l’art, de la naturalesa o de les tecnologies que he esmentat al principi.

Però s’ha de fer constar, a continuació, que els primers crítics d’aquests museus tradicionals han estat alguns dels conservadors dels mateixos museus. Ells —tot i que no tan sols ells, per descomptat— han generat i difós el sintagma *museu-magatzem* com a denominació despectiva i com a concepte per superar. Mentre durant el segle XX s’anava aconseguint posar els museus a disposició de tots els públics, en una operació de difusió de la cultura, de presentació del patrimoni davant totes les capes socials (cal dir que els mitjans de comunicació de masses hi han cooperat activament), els directors dels museus han mantingut continus i fructuosos debats per evolucionar d’acord amb les exigències filosòfiques, culturals, històriques, científiques dels nous temps. A tot això, hi ha contribuït la institució del famós Consell Internacional de Museus (ICOM), 1947, i s’assolí la meta més anhelada en els anys vuitanta amb la fundació del Comitè per a la Museologia de l’ICOM.

Aquesta evolució es pot veure reflectida en la mateixa definició de museu, que s’ha anat rectificant durant el mig segle que ens precedeix; tant que, de vegades, un mateix autor n’ha anat oferint diverses en pocs anys. De totes aquestes, en recollim una de bastant acceptada, la que redactà Georges Henri Rivière per als estatuts del Consell Internacional, en la qual es concep el museu com:

5. FOUCAULT, M. (1985-86). “Spazi altre. I principi dell’eterotopia”. *Lotus International*, n. 48-49, p. 15. (Extret de ZUNZUNEGUI, S. *Op.cit.*, p. 49).

“Institución permanente, para el bien común, sin fines de lucro y accesible al público, para conservar, estudiar, exponer objetos y especímenes con valor educativo y cultural, incluyendo obras y material científico, animado, inanimado, histórico y técnico.”⁶

Com qualsevol definició, és pobra i encotillada, però crec que ens fa adonar, fàcilment, de la gran diferència entre aquest museu, espai de comunicació, obert pel que fa als objectes, als visitants i a les activitats, i el rígid i pretensió museu de primeria del segle XIX, en el qual pesava, com una llosa sobre el col·leccionisme públic, l’herència del col·leccionisme privat. I vull dir que jo no hi tinc res en contra, especialment des que Walter Benjamin m’aclarí que “si, desde un punto de vista social, las colecciones públicas son menos chocantes que las privadas, y, desde un punto de vista científico, más útiles, sólo las segundas rinden plena justicia a los objetos”.⁷

No cal dir que, en aquest moment, conviuen encara en el món museus tradicionals i nous museus o *museus postmoderns*, com els denominen alguns autors per fer explícit el seu enfocament com a espais en els quals es critiquen els valors fonamentals de l’*episteme* occidental, els “grans relats” com diria J. F. Lyotard.⁸ A Espanya també tenim encara museus de caire tradicional, però ahora gaudim ja d’unes quantes institucions amb uns plantejaments i unes solucions vertaderament revolucionàries. Això és el que permet que, fins i tot, es puguin editar llibres sobre *els nous museus d’Espanya*, com el que fa poc ha escrit María Angeles Layuno,⁹ i, sens dubte, puguem gaudir en els darrers vint anys d’autèntics espais de comunicació com el MNCAR, l’IVAM, el CGAC, el MACBA, el MACUF, el MNAC, l’ARTIUM, etc., o el famós Gughenheim de Bilbao, sense que faltin tampoc exemples d’aquest *enfant gatée* de la museística que és l’ecomuseu, com el de les valls d’Àneu, en el Pirineu lleidatà.

Tradicció i confusió en els museus d’educació

L’origen dels museus d’educació és paral·lel en el temps al dels museus en general; entre altres raons perquè les causes que incidiren en l’obertura de museus sovint actuaren igualment en les apetències, necessitats i vanaglòries de la societat en general i del món escolar en particular i, més o menys, al mateix temps. A tot

6. RIVIÉRE, G. H. (1993). *La Museología. Curso de museología/Textos y testimonios*. Madrid: Akal, p. 458.

7. BENJAMIN, W. (1983). “Desembalando mi biblioteca”. *Quimera*, n. 58, p. 32.

8. LYOTARD, J. F. (1984). *La condición postmoderna*. Madrid: Cátedra.

9. LAYUNO ROSAS, M. A. (2002). *Los nuevos museos de España*. Madrid: Edilupa.

això cal afegir-hi, com ja vaig indicar en el primer *Foro ibérico de museismo pedagógico*, que tingué lloc l'any passat a Santiago de Compostel·la, una altra sèrie de factors interns, propis de la mateixa dinàmica de l'educació.

D'aquesta manera, s'ha de recordar que el desenvolupament dels museus pedagògics es duqué a terme durant la gènesi i consolidació dels sistemes escolars, dels d'instrucció pública, per ser més exactes; la qual cosa suposa que va créixer paral·lelament a la història de la formació dels mestres, a l'arrencada dels estudis comparats d'educació, a l'interès per les estadístiques escolars, pels mètodes pedagògics, o pels materials escolars, etc. Sense oblidar que, fins i tot, el desenvolupament de les *lliçons de coses* serví d'estímul per establir museus escolars primer i pedagògics després. I, per no estendre'm més, recalcaré que la major part dels museus del segle XIX nasqueren a l'empara d'exposicions anteriors, que s'havien muntat per donar gust i pàbul als afanys nacionalistes, per estimular el comerç internacional (els primers indicis de globalització en la producció de material escolar), i també per avançar en procediments, mètodes, maquinàries o objectes diversos.

Així doncs, es pot afirmar que fou en la segona meitat del segle XIX quan tingué lloc l'establiment de diversos museus d'educació, institucions que es batejaren, en néixer, amb denominacions diferents que fan referència a l'educació o a la instrucció primària, però que fins a arribar a finals del segle adoptaren, la gran majoria, la denominació de *museus pedagògics*.

A Espanya, la primera fundació va ser la del *Museo pedagógico nacional*, el 1882. Sobre aquest museu disposem d'una bona investigació, la del professor García del Dujo,¹⁰ cosa que m'estalvia entrar en detalls. Únicament destacaré dos matisos que aclareixen aquest text. Un, de manera semblant als casos internacionals, els primers fons del museu en qüestió es constituïren a partir dels d'una exposició, l'*Exposición pedagógica*, inaugurada a Madrid en els locals de l'actual Institut de Batxillerat Cervantes (i aleshores flamant Facultat de Veterinària), el 9 de juny de 1882, pels reis d'Espanya.¹¹ I l'altre, el paper tan actiu exercit per aquest museu en la formació del professorat i en l'assessorament tècnic dels polítics.

Crec que la segona fundació d'un museu d'aquest tipus fou l'any 1918¹² a Palma: el *Museu pedagògic provincial de les Illes Balears*, gràcies a la iniciativa i al dis-

10. GARCÍA DEL DUJO, A. (1985). *Museo Pedagógico Nacional (1882-1941). Teoría educativa y desarrollo histórico*. Salamanca: Universidad de Salamanca.

11. S'organitzà amb motiu del Primer Congreso Pedagógico Nacional, obert el 27 de maig de 1882.

12. GONZÁLEZ-AGAPITO, J.; MARQUÉS, S.; MAYORDOMO, A.; SUREDA, B. (2002). *Tradició i renovació pedagògica. 1989-1939*. Història de l'educació. Catalunya, Illes Balears. País Valencià. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 205-207.

seny d'un inspector d'ensenyament primari, Joan Capó.¹³ Va fer algunes exposicions i realitzà moltes activitats pedagògiques, preocupat especialment per la formació del professorat i per l'ensenyament. El 1933 es traslladà a un nou i bon edifici i es preocupà, especialment, dels intercanvis amb professors i alumnes estrangers. Finalitzà també amb la Guerra Civil.

No dispo de una investigació exhaustiva sobre museus pedagògics en altres parts d'Espanya fins al final de l'era de Franco, però del seguiment que he fet fins ara, així com del que han fet altres autors, es dedueix que el nostre país ha estat molt ric en projectes que poques vegades han passat de la legislació. Efectivament, des de 1869 fins a la finalització de la Segona República, es disposà amb freqüència que es creessin museus pedagògics en les escoles normals o en altres institucions, i també museus escolars en escoles. Però dels primers tan sols es coneixen, per ara, dos assaigs, estudiats pel professor Vicente Peña, director del *Museo Pedagógico Galego*: un, el del *Museo Pedagógico* en l'Escola Normal Superior de Santiago de Compostel·la, que posà en marxa el seu director Casto Blanco Cabeza, entre 1903 i 1905. I un altre, la fundació d'un *Museo Pedagógico Regional* muntat per l'*Asociación del Magisterio Oficial del Partido de La Coruña* el 6 de juny de 1926. S'inicià i participà en un certamen pedagògic d'aquest any, però s'evaporà perquè no comptà amb suport financer.

Bé, fins aquí la *tradicció*, que arriba al final de la Segona Guerra Mundial. És una tradició que unes vegades du a terme la presentació d'objectes i treballs escolars en edificis, en ocasions solemnes, en altres miserables, en mobiliari ostentós amb freqüència, de "mirada dirigida". Moltes vegades amb les mateixes característiques de les exposicions pedagògiques, i d'altres, com en el cas del nostre històric museu pedagògic, amb funcions que sobrepassen les habituals. El museu constitueix, de fet, una institució de formació continuada del professorat —això sí, amb molts anys d'avantguarda— en països en els quals el retard científic i pedagògic era molt notable.

Amb aquesta tradició, i de vegades falta de rigor semàntic, no ens ha d'estranyar que s'hagi produït en la darrera dècada una notable confusió en el cas de les denominacions. Els termes "museu pedagògic", "museu escolar", "museu d'educació", "museu d'història de l'educació", "museu infantil", "museu etnogràfic", "ecomuseu escolar", "museu-laboratori", "museu historicoescolar", "museu del nen", "escola-museu", "col·lecció escolar", "museu d'ensenyament", "museu escolar i de la joguina", "l'escola d'ahir", etc., són molt habituals en el nostre país, cosa que despista alumnes, professor, investigadors i la societat en general. La ve-

13. COLOM CAÑELLAS, A. J. (1993). *Joan Capó Valls de Padrinas. Un temps, uns fets*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears-Ajuntament de Felanitx.

ritat és que la gent ha resolt el galimaties mitjançant una senzilla identificació entre tots aquests termes, i espera o exigeix de tots el mateix. Però nosaltres sabem que la confusió no acaba aquí. En els temps d'Internet (com els han denominat Asa Briggs i Peter Burke,¹⁴ en el seu llibre sobre la història social dels mitjans de comunicació que acaba de sortir a la llum en espanyol) el més normal és voler ampliar informació utilitzant els grans cercadors que tenim en l'àmbit mundial. Doncs bé, si ho fem i a la cerca posem “museu d'educació” o “museu pedagògic”, per exemple, en espanyol, en anglès, en francès, tant se val, es comprovarà que hi ha moltes referències, perquè a més de les que puguem qualificar de lògiques hi ha les de tot museu general —d'art, científic, tecnològic, etc.— que tingui un departament d'educació o/i activitats didàctiques o publicacions de caràcter pedagògic o bé col·leccions en les mateixes circumstàncies, tot perquè tinc la impressió que, simplement, es registra qualsevol enunciat en el qual aparegui la paraula “museu” i la paraula “escola”, “pedagogia” o quelcom semblant.

Clarificació de significats

La clarificació de les nombroses denominacions d'aquests museus ha de ser una de les tasques immediates de vosaltres els especialistes, precisament, en fòrums com el que les institucions i els col·legues de les Balears han tingut l'amabilitat de possibilitar-nos. Però, per poder continuar la meua dissertació, em sento obligat a informar-los de les connotacions que jo mateix solo tenir en compte en l'ús d'alguns d'aquests termes esmentats, només d'uns quants, no us espanteu! Basant-me en l'esbós d'una tipologia que he exposat en algunes publicacions,¹⁵ diré, en primer lloc, que l'expressió en singular *museu d'educació* la procuro utilitzar per denominar el model ideal d'aquests museus segons les actuals exigències museístiques, culturals, etnogràfiques, socials, així com tecnològiques. La mateixa expressió, però en plural, “*museus d'educació*”, la utilitzo, en canvi, amb dues accepcions: d'una banda per designar alguns dels anteriors “museus d'educació”, i de l'altra per referir-me al conjunt de tots els tipus de museus relacionats amb l'educació que puguin existir, ja que sota aquesta rúbrica

14. BRIGGS, A.; BURKE, P. (2002). *De Gutenberg a Internet. Una historia social de los medios de comunicación*. Madrid: Taurus.

15. RUIZ BERRIO, J. (1996). “Museos, exposiciones y escuelas”. Dins: *El hombre y la tierra en la escuela madrileña de principios de siglo. Catálogo sobre la exposición de material escolar y textos didácticos*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid/Facultad de Educación, p. 5-14.

(2000). “Hacia una tipologia de los Museos de educación”. Dins: ANELE. *El libro y la educación, Books on Education*. Madrid: ANELE, p. 58-75.

es poden recollir tots els elements de la cultura escolar, des dels actors —alumnat i professorat— fins als diversos objectes escolars àmpliament considerats, el mobiliari, els espais i els temps escolars, les pautes i les maneres de comportament, els jocs educatius, etc.

Per *museu pedagògic* entenc el que abraça les funcions de conservació de materials, exposició permanent d'aquests materials i activitats tendents a la formació pedagògica del professorat quan no hi ha institucions al cas i, normalment, amb un caràcter centralitzat.

Museu escolar, en canvi, expressa per a mi un museu local, instal·lat generalment en una antiga escola o col·legi, que conserva el patrimoni escolar d'aquella població o d'aquell ecosistema i que ha de tenir un caràcter interactiu tant amb els infants com amb el professorat de la zona. És el model més susceptible de funcionar en el nostre temps com un *ecomuseu escolar* en el territori on s'ubiqui.

Críteris museístics en la postmodernitat

Estareu pensant que, com que no hi ha paraules neutrals, les denominacions que acabo de ressaltar marquen un determinat enfocament dels museus en l'actualitat. I teniu raó, però sense oblidar que, alhora, les noves circumstàncies culturals i socials, des dels nous paradigmes educatius fins a les crisis de la filosofia i de la història, passant pel nou món de les comunicacions, han generat canvis prou profunds en la museologia i en la museografia per modificar-ne els vocables tècnics o bé per modificar-ne les accepcions seculars. Són els canvis que desitjo presentar-vos a continuació, tot i que de manera resumida per no cansar-vos. Són les exigències que obliguen a la transformació, a la *metamorfosi*, dels antics museus pedagògics o museus escolars; i, certament, canvis que ja es troben en marxa en distintes institucions museístiques.

Les podríem concentrar en dues classes distintes: unes les museístiques pròpiament dites, i altres les que requereixen el món de l'educació i la memòria d'aquesta educació. Pel que fa a les primeres, crec que és bo començar recordant una afirmació d'André Desvallées, una de les grans autoritats en museologia: "El Museo es una institución en perpetuo cambio",¹⁶ perquè en realitat aquest principi és el que es troba en la base dels nous enfocaments i funcionaments. Això significa el desterrament de l'immòbil, del que és permanent, de les certeses absolutes, de l'estàtic, de la pura conservació o, millor dit, simple emmagatzematge. I això exi-

16. DESVALLÉES, A. (1993). "El desafío museológico". Dins: RIVIÈRE, G. H. *La Museología. Curso de museología/Textos y testimonio*. Madrid: Akal, p. 414.

geix que altres funcions que ha de tenir en compte també qualsevol museu —l'exposició, l'estudi, la instrucció i el delit— no estiguin preestablertes, no estimulin únicament l'exercici del memorisme, sinó que permetin l'observació i la contemplació personal en l'exposició, l'amplitud en l'estudi, el constructivisme en la instrucció o la llibertat en la delectació, el pur plaer estètic i passional davant l'objecte sense que altres elements estranys l'ocultin o el teledirigeixin. Com sol dir el nostre filòsof Emilio Lledó respecte dels llibres, el museu és, o ha de ser, un espai de diàleg.

Hi ha d'haver en els museus un departament educatiu de difusió i comunicació al servei de la cultura col·lectiva, l'objecte del qual no ha de ser poder comptabilitzar més visitants que ningú, perquè aquest precisament no és l'índex de qualitat cultural i social d'un museu (per cert, crec que el museu amb més visitants a Espanya és el del Futbol Club Barcelona), i també juntament a aquest hi haurà un altre departament d'edicions, que mantindrà diverses publicacions periòdiques a l'efecte d'aconseguir les metes anteriorment esmentades, alhora que pot gestionar contínues i serioses investigacions sobre els propis fons del museu.

I acabaré aquestes notes esmentant tan sols que els tipus de museu que proliferen en les tres últimes dècades són els d'art contemporani, els de les ciències i les tècniques, els virtuals (s'hi inclouen els cibermuseus) i els ecomuseus.

Sobre aquests darrers em permetreu un petit *excursus*, alguna referència, ja que de vegades hi ha dubtes sobre el seu ús. Per això recorro al pare d'aquest tipus de museu, Georges Henri Rivière, encara que el terme fos inventat per Hugues de Varine-Bohan i adoptat en la IX conferència general de l'ICOM (1971), a Dijon, en què el primer ministre que tingué França de Medi Ambient, Robert Poujade, féu un al·legat del paper, tan actiu, que podien tenir els museus en la defensa del medi ambient.¹⁷ Dons bé, Rivière concebé l'ecomuseu com:

“un instrumento que un poder público y una población conciben, fabrican y explotan conjuntamente; un espejo en que esa población se mira...Una expresión del tiempo y de la naturaleza...Con una proyección hacia el mañana. Una interpretación del espacio. Un laboratorio en la medida en que contribuye al estudio de esa población y de su medio. Un conservatorio...Una escuela, en la medida en que asocia a esa población con sus acciones de estudio y protección.”¹⁸

I estimà que havia de comprendre diversos elements, com galeries d'exposició permanent evolutiva, xarxa de camins per als vianants, eqüestres i aquàtics, magatzems d'objectes i de documents, mitjans d'allotjament, taller tècnic polivalent de conservació, etc., i que els muntatges museístics havien de respondre a aquests

17. RIVIÈRE, H. G. *Op. cit.*, p. 189-190.

18. *Ibidem*, p. 191.

dos temes: el temps i l'espai entorn d'un territori determinat, i les relacions de l'home i de la naturalesa.

Cultura escolar i objectes escolars

En les dues últimes dècades, la història de l'educació s'ha alliberat de la cotilla tradicional que limitava el seu estudi a les doctrines pedagògiques, a la legislació escolar o a les institucions —cercant així la legitimació política i ideològica dels discursos passats o presents— per intentar interpretar de manera crítica el passat escolar, però en la seva totalitat, i constituir-se en veu del silenci.¹⁹ Ha passat a utilitzar la microhistòria i l'etnografia en les seves investigacions, i ha prioritzat la història narrativa, en la línia de Lawrence Stone i altres grans historiadors. Superant l'enfocament predominant d'una història social de les institucions, amb origen en els *Annales*, ha virat tres-cents seixanta graus per passar a plantejar-se la història cultural de les institucions.

Com que no hi ha inconvenient a considerar l'escola com una institució, es desprèn que té una cultura, tot i que també és cert que, com que a l'escola hi ha una cultura, podem estimar-la com una institució. Això explica que es parli de l'existència d'una *cultura escolar*, així com que s'hagin fet importants investigacions sobre elements o dimensions relacionats amb aquest aspecte. Recordem, com a referència, el que el famós historiador de la cultura, Dominique Juliá, entén per aquest terme:

“Un conjunto de normas que definen los saberes a enseñar, los comportamientos a inculcar y un conjunto de prácticas que permiten la transmisión de esos saberes y la incorporación de estos comportamientos, estando orientadas estas normas y prácticas a finalidades que pueden valer según las épocas —finalidades religiosas, sociopolíticas o simplemente de socialización.”²⁰

Els principals elements que s'han de preveure en aquesta cultura podrien ser els actors (professors, famílies, alumnes), els discursos i els llenguatges (modes de conversació i de comunicació), les institucions (organització escolar i sistema edu-

19. SILVER, H. (1992). “Knowing and not knowing in the history of education”. *History of Education*, XXI, n. 1, p. 97-108.

RUIZ BERRIO, J. (1992). “La voz del silencio”. Dins: TIANA FERRER, A. *Maestros, misioneros y militantes. La educación de la clase obrera madrileña, 1898-1917*. Madrid: CIDE, p. 9-14.

20. JULIÁ, D. (1995). “La culture scolaire comme objet historique”. *Paedagogica Historica, Colonial Experience in Education, Historical Issues and Perspectives*. Supplementary Series (I), p. 354.

catiu) i les pràctiques, o pautes de comportament que s'arriben a consolidar durant un temps.²¹ L'estudi de les institucions comprendria, entre d'altres, el coneixement de l'espai escolar, dels temps escolars i de les disciplines escolars. Pel que fa a les pautes de comportament, cal dir que es refereixen a "maneres d'actuar" que es generen en, i per, la pròpia institució, i que alhora es poden compartir amb altres de més àmplies, dins o fora de les aules.

Si a aquesta orientació historiogràfica unim el que jo solo denominar "irresistible ascens de les fonts", promogut per l'evolució de la societat, la ciència, les noves tecnologies i la teoria de l'educació, que cristal·litza en l'ús de fonts ignorades fins fa poques dècades, ens estarem apropant a l'exigència i a la possibilitat d'una memòria de l'educació mitjançant la reconstrucció crítica de l'escola. En aquesta reconstrucció, els objectes escolars, la seva recuperació, interpretació, conservació, cobren una importància especial. Fa ja devers quinze anys que l'italià Pier Paolo Sacchetto ens posà en relleu, precisament, la riquesa que incloïen aquests objectes per a la memòria de l'escola i de l'infant. Partia del valor dels objectes en la vida de les persones, recordant que "conten moltes coses de nosaltres, de vegades fins i tot aquelles que no volem contar", i, concretant en els de l'espai escolar, indicava com els materials didàctics o els elements de decoració d'una escola poden constituir un context afavoridor de les relacions en l'aula, així com de l'aprenentatge, o tot el contrari, i afirmava que "la historia de los objetos escolares es, hasta cierto punto, la historia del modo de actuar de la escuela, de los diferentes proyectos educativos, de los diferentes roles previstos y desempeñados por adultos y niños, maestros y escolares".²²

Però les fonts que poden permetre l'esmentada reconstrucció històrica no s'esgoten en les materials. Devora aquestes, les icòniques, la història oral, la història material, les autobiografies o les memòries i els diaris, els llibres escolars, els quaderns, els reglaments, els informes d'inspecció, etc., fins als catàlegs i inventaris, possibiliten una història real i profunda de l'educació. Consegüentment, han de constituir els continguts dels nous museus d'educació i la base dels seus estudis. A partir d'aquests museus es poden dissenyar investigacions participatives per als futurs professors o pedagogs, que s'integraran així en la recuperació del patrimoni escolar i en el seu significat. No es pot oblidar, però, com ha dit Agustín Escolano, que "dialogar, desde el presente, con las huellas que el pasado ha obje-

21. VIÑAO, A. (1998). "Por una historia de la cultura escolar: enfoques, cuestiones, fuentes". Dins: DIVERSOS AUTORS. *Culturas y civilizaciones*, III Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea. Valladolid: Universidad de Valladolid, p. 167-183.

22. SACCHETTO, P. P. (1986). *El objeto informador. Los objetos en la escuela: entre la comunicación y el aprendizaje*. Barcelona: Gedisa, p. 28.

tivado en nuestra memoria social no es sólo un intento de revivir el sentimiento de una tradición, sino *una manera de ser en el tiempo*, es decir, un modo de afrontar los problemas que nuestra época plantea desde la perspectiva que la historicidad suscita”.²³

Perspectives per als nous museus d'educació

Indicats els criteris museístics fonamentals en la instal·lació i funcionament d'un museu actual, així com els nous plantejaments historicoeducatius que, a la fi, donen a la història de l'escola i a la cultura que origina el pes real que té, crec que ha arribat el moment d'embastar les funcions i activitats possibles en un museu de l'educació en els nostres dies.

I com que l'àmbit en el qual ens basarem és el d'Espanya, opino que no sobra recordar, en primer lloc, unes dades succintes del panorama recent d'aquests museus en aquest país. Suprimit per decret el museu pedagògic nacional el 1939, es va haver d'esperar a finals dels anys setanta i primeria dels vuitanta perquè es duguessin a terme nombroses exposicions relacionades amb el món escolar, comptant entre les que obriren la marxa les de llibres infantils i juvenils. I va ser aquesta labor expositiva la que, entre altres factors, animà l'establiment de museus, i a finals de la dècada dels vuitanta ens trobem ja amb els primers, els d'Osca²⁴ i Albacete,²⁵ als quals s'han afegit uns vint més, entre museus d'educació i escolars. Entre tots aquests destaca el *Museo de Galicia* (el MUPEGA),²⁶ fundat per decret de la Xunta l'any 2000 i que compta amb desenes de mils d'objectes escolars, amb la construcció en aquests moments d'un edifici específic, amb un pressupost de diversos milions i amb una activitat d'investigació i documentació molt valuosa.

A més, hi ha diverses col·leccions semblants. Unes, de caràcter oficial, sobre materials escolars (en sentit ampli) o pedagògics, com per exemple les de molts instituts nacionals de batxillerat o escoles universitàries de formació de professorat (antigues escoles normals), que han estat recentment restaurades i ordenades per professors d'aquests centres docents, bé de ciències de la naturalesa i de matemàtiques, bé d'història o literatura, segons el tipus d'objectes escolars de què es tracti. Altres col·leccions, de propietat privada, han estat reunides en la majoria dels casos també per professors que han organitzat magnífiques exposicions, de vegades

23. ESCOLANO BENITO, A. (1997). "La memoria de la escuela". *Vela Mayor* (Anaya), IV, 11, 7.

24. Museo pedagógico "La Escuela de Ayer" (Huesca).

25. "Museo del Niño. Centro de documentación histórica de la escuela".

26. Museo pedagógico de Galicia (MUPEGA), fundat per decret de 13 novembre 2000.

amb part dels seus fons; d'aquestes em permeto destacar la de Javier Cabornero el 1997, a Valladolid.²⁷ Col·leccions, repeteixo, molt valuoses, però distintes dels museus d'educació per continguts, objectius, plantejaments i activitats.

En fi, com es pot comprovar, la diversitat és la primera característica en aquesta realitat institucional i per ventura la segona sigui l'esperança, ja que pràcticament tots els museus i col·leccions d'aquest tipus han aflorat en els anys noranta, fet que, unit a diverses creacions en marxa, així com al moviment de cooperació museística iniciat fa dos anys, ens ofereix un futur prometedor.

Si aquestes són perspectives d'índole quantitativa, esbossaré ara les de signe qualitatiu, considerant un model ideal, però basant-me en les pràctiques i pautes actuals. Aquest model ideal correspondria al que he denominat *museu d'educació*, però entenent i defensant l'existència paral·lela de museus escolars, museus de l'infant i col·leccions monogràfiques, que entreveig com les institucions museístiques del futur immediat, sense oblidar, per descomptat, els museus virtuals o les xarxes museístiques, necessàries i possibles en el món d'Internet.

Aquests nous museus d'educació tindran més sentit ubicats, organitzats, oberts i interactius en les facultats d'educació, tot i que també poden existir, naturalment, en capçaleres d'autonomies, però en estret contacte amb la universitat pròxima, per a l'exposició i per a la investigació. Es convertiran en laboratoris de la memòria de l'educació i haurien de disposar de dos espais bàsics, un de seminari/taller i un altre d'exposició. Sens dubte, les exposicions seran temporals i giraran entorn de problemes escolars i educatius vitals per a la societat en la qual viuen els alumnes-professors, sempre que els fons històrics del museu ho permetin. I en ocasions s'utilitzaran fons prestats d'altres institucions, o de persones de la mateixa facultat. Durant l'any es desenvoluparan seminaris que, en les noves directrius de la història, permetin el coneixement directe de la diversitat de fonts, la pràctica d'alguns dels treballs museogràfics, o l'intent de reconstrucció de la vida escolar a partir de quaderns, exàmens, manuals o objectes. I també hi haurà tallers en què altres departaments puguin fer entrar en contacte els seus alumnes amb paradigmes, vocabularis, definicions i, fins i tot, errors relatius a les seves ciències i didàctiques i corresponents a altres moments de la història escolar. Amb aquestes activitats poden coexistir investigacions individuals propulsades des de distintes àrees de coneixement i, també, altres d'enfocades des d'aquestes àrees.

27. S'han fet moltes exposicions en moltes ciutats o en petites localitats, però, sincerament, la millor en l'última dècada ha estat la que organitzà J. Cabornero. Vegeu: CABORNERO DOMINGO, Javier (1997). *Recuerdos de un olvido. Los libros en que aprendimos*. Fondo bibliográfico, documental y material de Javier Carbonero. En Monasterio de Prado (Valladolid), 2 al 29 de abril de 1997. Valladolid: Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura.

Naturalment, el museu funcionarà com un taller de recuperació del patrimoni historicoescolar de la comunitat (textos didàctics, llibres de lectura, manuals escolars, objectes escolars —didàctics i educatius— mobiliari, eines d'aprenentatge, elements decoratius, etc.) i tindrà cura de la conservació i l'arxiu de documents històrics sobre educació. Ha d'avaluar l'elaboració i conservació de fonts orals sobre la cultura escolar, i configurarà un arxiu històric de fotografia escolar i de l'infant, com el que, per exemple, estan fent els nostres col·legues de Granada. A més té l'obligació de fer investigacions històriques sobre els seus fons o temes semblants.

En l'àrea de promoció i difusió li correspon elaborar algun programa de visites per a escolars de la seva zona, informar assíduament sobre noves adquisicions, restauracions o classificacions, i elaborar catàlegs parcials o estudis monogràfics. Així com promoure activitats culturals i relacionar-se amb altres centres semblants, especialment amb el projecte interuniversitari MANES.

Finalment, *the last but not least*, aquest museu, de vocació i naturalesa històrica, per mor d'això preocupat especialment pel present i el futur, crec que pot realitzar també una altra funció, sens dubte no típica fins ara. Em refereixo al fet que, com a centre d'investigació i informació que és, reuneix magnífiques condicions per organitzar exposicions del material que conserva i estudia, però dels nostres dies, com per exemple els manuals escolars d'un curs pròxim, o material audiovisual per a les escoles. Seria una via molt palmària d'encadenament del passat amb el futur, alhora que prestaria als alumnes el servei de poder entrar en contacte amb la realitat del material escolar que hauran d'utilitzar en la seva activitat professional immediata.

D'aquesta manera, amb el mapa de funcions una mica vist, i amb el nou concepte de museu en què es basa, no s'haurien d'infravalorar els museus d'educació. Com replicava al seu moment George Steiner a R. Graves quan aquest es queixava que “nada puede detener la destrucción general de nuestras antiguas glorias, encantos y placeres”, “tal vez ésta sea una eliminación excesiva, y en lugar de “destrucción” podríamos decir mejor “transmutación”, “cambio”.”²⁸

28. STEINER, G. (2001). *En el castillo de Barba Azul. Aproximación a un nuevo concepto de cultura*. Barcelona: Gedisa, p. 123.